

Tadeusz Bodio*

Uzbekistan 24' – wybory parlamentarne (debata wokół scenariuszy rozwoju i rekonfiguracja modelu władzy)

Uzbekistan 24' – Parliamentary Elections (Debate on Development Scenarios and Reconfiguration of the Model of Power)

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: Uzbekistan, konstytucja, reformy, prawo wyborcze, programy wyborcze, wybory, elity władzy

Key words: Uzbekistan, constitution, reforms, electoral law, electoral programmes, elections, power elites

Abstrakt: Reformy polityczne w latach 2021–2023 w Uzbekistanie obejmowały szereg wydarzeń, począwszy od wyboru prezydenta, poprzez głęboką reformę konstytucyjną i referendum, aż po przedterminowe wybory prezydenta. Cykl ten został zamknięty na przełomie 2023 i 2024 roku zmianą systemu wyborczego. W drugiej połowie 2024 roku odbyły się wybory do parlamentu i innych organów przedstawicielskich, otwierając nowy rozdział w budowie Nowego Uzbekistanu. W niniejszym opracowaniu autor wyjaśnia istotę reformy prawa wyborczego, jej wpływ na wybory parlamentarne i rekonfigurację modelu władzy. Skupia uwagę szczególnie na aktywności wyborczej partii politycznych w debacie na temat strategii rozwoju Nowego Uzbekistanu do 2029 roku.

Abstract: The political reforms of 2021–2023 in Uzbekistan included a series of events, starting from the election of the head of state, through a deep constitutional reform and a referendum, to the early election of the president. This cycle was closed at the turn of 2023 and 2024 by a change in the electoral system. In the second half of 2024, elections to the parliament and other representative bodies were held, opening a new chapter in the construction of New Uzbekistan. In this study, the author explains the essence of the

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8873-7434>; prof. dr hab., Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. E-mail: tbodio@wp.pl.

electoral law reform, its impact on the parliamentary elections, and the reconfiguration of the model of power. He focuses his research attention particularly on the electoral activity of political parties in the debate on the development strategy of New Uzbekistan until 2029.

Wprowadzenie – nowa konstytucja – Nowy Uzbekistan

Reformy polityczne lat 2017–2023 w Uzbekistanie obejmowały cykl wydarzeń poczynając od wyborów głowy państwa poprzez głęboką reformę konstytucyjną i referendum do przedterminowych wyborów prezydenta¹. Cykl ten zamykała na przełomie lat 2023–2024 zmiana systemu wyborczego. W drugiej połowie 2024 roku odbyły się wybory do parlamentu i pozostałych organów władzy przedstawicielskiej.

W transformacji Uzbekistanu szczególną rolę odegrała przyjęta w drodze referendum 30 kwietnia 2023 roku nowa konstytucja². Tworząc prawne podstawy dla realizacji strategii budowy Nowego Uzbekistanu stanowiła punkt zwrotny w realizowanej od 2017 roku przebudowie ustrojowej państwa. Redefiniując wiele fundamentalnych paradygmatów modelu ustrojowego kreśliła kontury ambitnej i oddziałującej na wyobraźnię ludzi wizji przyszłego państwa – „Nowego Uzbekistanu-Trzeciego Renesansu”.

Szczególną rolę konstytucji przypisywał jej główny architekt – prezydent Shavkat Mirziyoev. Podkreślał on, że wraz z przyjęciem ustawy zasadniczej Uzbekistan wkracza w nową erę. Będzie to okres głębokich i przełomowych zmian w sferze politycznej, społeczno-gospodarczej i humanitarnej. Nowe zaś czasy wymagają nowych pomysłów, inicjatyw i wyników³.

Wydarzenia polityczne lat 2023–2024 potwierdzają, że nowa konstytucja choć wzmacniała pozycję urzędującego prezydenta, to zarazem przyspieszyła proces liberalizacji systemu politycznego. Dokonano znaczących zmian w trójpodziale władzy wzmacniając pozycję parlamentu w relacjach z władzą wykonawczą, usprawniono system zarządzania państwem, także mechanizmy rekrutacji, cyrkulacji i funkcjonowania elit władzy oraz stworzono warunki dla dalszego rozwoju społeczeństwa obywatelskiego.

W reformach ustrojowych tego okresu zwraca uwagę, rodzący wiele kontrowersji w świetle retoryki władz o demokratyzacji państwa, swoisty paradoks

¹ Zob. T. Bodio, *Uzbekistan: A State Undergoing Total Reconstruction*, «Polish Political Yearbook» 2020, vol. 49; tegoż, *New Uzbekistan – An Epochal Challenge (Reforms of 2021–2023)*, «Polish Political Yearbook» 2025, vol. 2.

² *Constitution of the Republic of Uzbekistan*, <https://constitution.uz/en> (23.03.2025).

³ Zob. *Наша главная задача – оправдать высокое доверие народа, укреплять достигнутые успехи новыми, еще более весомыми результатами*, <https://president.uz/ru/lists/view/6484> (20.01.2025).

„dwuetapowej reformy ordynacji wyborczej”. Pierwszy etap tej reformy wiązał się z przedłużeniem kadencji urzędującego prezydenta i przedterminowymi wyborami na ten urząd (2023 r.) a drugi – ze zmianą ordynacji większościowej na mieszaną i organizacją wyborów do wszystkich szczebli organów przedstawicielskich (2024 r.). Zakładano, że wybory te przyspieszą proces implementacji ustawy zasadniczej oraz stworzą dobry grunt dla ogólnonarodowej debaty nad strategią rozwoju Nowego Uzbekistanu do 2029 roku.

W niniejszym artykule podjęto próbę wyjaśnienia, w czym wyrażała się istota reformy ordynacji wyborczej oraz jaki wpływ miały wybory parlamentarne na implementację i legitymizację reform ustrojowych, a w konsekwencji dalszą demokratyzację państwa. Wiele uwagi poświęcono partiom i ich programom wyborczym kreślących różne scenariusze reform Nowego Uzbekistanu do 2029 roku.

Nowy Uzbekistan – nowe wybory

Na początku maja 2023 roku prezydent Shavkat Mirziyoev podpisał dekret o priorytetowych działaniach ukierunkowanych na wdrożenie w życie nowej konstytucji przejętej w referendum 30 kwietnia. W dokumencie tym opowiedział się m.in. za reformą ordynacji wyborczej – wdrożeniem mieszanego systemu wyborczego⁴. Zwrócił się też do izby ustawodawczej o opracowanie w ciągu miesiąca stosownej ustawy celem jej przekazania do konsultacji. Ostatecznie ustawa konstytucyjna o reformie ordynacji wyborczej została przegłosowana przez obie izby parlamentu i podpisana przez prezydenta 19 grudnia 2023 roku⁵. W grudniu został także znowelizowany Kodeks Wyborczy Uzbekistanu⁶, wpro-

⁴ Zob. Указ Президента Республики Узбекистан О первоочередных мерах по реализации Конституции Республики Узбекистан в новой редакции, https://uza.uz/ru/posts/o-pervoocherednyx-merax-po-realizacii-konstitucii-respubliki-uzbekistan-v-novoy-redakcii_481040, (21.01.2025); Президент Узбекистана предложил перейти к смешанной избирательной системе – глава НДПУ, <https://www.gazeta.uz/ru/2023/03/09/mixed-electoral-system/> (23.01.2025).

⁵ Президент Мирзиёев подписал указ о переходе Узбекистана к смешанной избирательной системе, <https://www.gazeta.ru/politics/news/2023/05/10/20397590.shtml> (25.01.2025); Закон Республики Узбекистан 18.12.2023 О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан, направленных на дальнейшее совершенствование порядка проведения выборов и референдума, https://nrm.uz/contentf?doc=740522_&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana (24.01.2025).

⁶ Zob. Избирательный Кодекс Республики Узбекистан от 25 июня 2019 года (утвержден Законом Республики Узбекистан от 25 июня 2019 года № ЗРУ-544) с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.12.2023 г., https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37713998 (3.02.2025).

wadząc nowy, mieszany (większościowo-proporcjonalny) model ordynacji wyborczej.

Zgodnie z art. 9 i 67 Kodeksu ze 150 deputowanych izby ustawodawczej 75 (50%) miało być wybieranych w 75 okręgach jednomandatowych i 75 (50%) – w jednym okręgu, który stanowiło całe terytorium Uzbekistanu. Z kolei art. 70 stanowił, partie polityczne mają prawo zgłosić 75 kandydatów na deputowanych w okręgach jednomandatowych, tj. jednego kandydata na deputowanego w każdym okręgu wyborczym oraz od 75 do 100 kandydatów na deputowanych w okręgu ogólnokrajowym. Ten sam kandydat nie mógł równocześnie ubiegać się o mandat w okręgu jednomandatowym i wielomandatowym. Art. 37 nadawał partiom politycznym wyłącznie prawo zgłaszania kandydatów do organów przedstawicielskich. Mogą one zgłaszać swoich członków, jak i bezpartyjnych. Art. 42.1 gwarantował partiom możliwość wycofania swojego kandydata z wyborów, a art. 100 stanowił, że wybory są finansowane z budżetu państwa.

W związku ze zmianą ordynacji wyborczej wprowadzono przepisy ustalające 7% próg wyborczy, podwyższono obligatoryjny limit kobiet na listach wyborczych z 30% do 40%. Status Centralnej Komisji Wyborczej został wzmocniony, zaś jej struktury, zasady działania i procedury zostały zmodernizowane (art. 14–17). Ograniczono m.in. skład prezydium CKW z 12 do 9 członków, zaś jej przewodniczący może pełnić funkcję tylko przez dwie kadencje. Istotne zmiany wprowadzono także w systemie informatycznym, m.in. tworząc jedną listę danych wyborców i uruchamiając internetowy portal wyborczy „E-salov” z możliwością elektronicznego głosowania. Po raz pierwszy zastosowano eksperymentalnie elektroniczne głosowanie w Taszkencie.

Dokonana po raz pierwszy w historii niepodległego Uzbekistanu zmiana ordynacji wyborczej (niekiedy określana mianem „małej rewolucji”) była doniosłym krokiem w kierunku umocnienia organów przedstawicielskich i umocnienia pozycji parlamentu w państwie. Władze uzbeckie wyrażały przekonanie, że nowa ordynacja będzie tworzyła przestrzeń dla rozwoju pluralizmu i wymuszała realną konkurencję między partiami w walce o mandaty w organach przedstawicielskich. Sądziły także, że wpisana w system ordynacji zasada reprezentacji personalnej i partyjnej będzie sprzyjała wzrostowi zaufania do instytucji politycznych i mobilizacji obywateli do udziału w strategii budowy Nowego Uzbekistanu. Zarazem nie zdecydowały się na likwidację tych barier w systemie wyborczym, które jednoznacznie przesądziłyby o demokratycznym charakterze nowej ordynacji wyborczej (m.in. nie zniesiono przepisów gwarantujących pryncypalnym partiom monopolistycznej pozycji w systemie wyborczym, nie stworzono warunków dla udziału w wyborach realnej opozycji czy niezależnym kandydatom, w końcu nie zmieniono warunków finansowaniu kampanii wyborczych).

Pracom nad nową ordynacją towarzyszyły działania legislacyjne związane z wdrożeniem w życie nowej konstytucji. W ich wyniku 9 stycznia 2024 roku zatwierdzono ustawę wprowadzającą zmiany trybu wyłaniania oraz funkcjonowania izby niższej w kadencji 2025–2029⁷. Usprawniała ona działalność izby i wzmacniała jej pozycję w relacjach z organami władzy wykonawczej. Zmiany objęły także Senat⁸. Ograniczono jego skład ze 100 do 65 senatorów. Zgodnie z art. 2 ustawy w skład Senatu wchodzi po 4 przedstawicieli z Karałpakstanu, 12 obwodów i stolicy – Taszkentu. Dziewięciu członków Senatu zgłasza prezydent. Ustawa także stanowiła, że senatorzy są wybierani w głosowaniu tajnym na wspólnym posiedzeniu organów władzy przedstawicielskiej. Zgodnie z art. 13 przewodniczący izby wyższej może pełnić funkcję przez dwie kadencje pod rząd. Również ograniczono ilość zastępców przewodniczącego izby z 7 do 2 (z zakazem działalności w partiach politycznych). Jednym z zastępców jest z urzędu przedstawiciel Karałpakstanu. Rozszerzono kompetencje Senatu wobec władz wykonawczych oraz ustanowiono przepis dający temu organowi prawo samorozwiązania.

Nowe wybory – nowe scenariusze rozwoju

We wrześniu 2024 roku Centralna Komisja Wyborcza RU dopuściła do udziału wyborach pięć partii politycznych. Partie te włączając się w kampanię wyborczą przedstawiły pięć scenariuszy rozwoju Nowego Uzbekistanu do 2029 roku.

Liberalno-Demokratyczna Partia Uzbekistanu

Partia zajmuje dominującą pozycję na scenie politycznej⁹. Program wyborczy wraz z listą kandydatów zatwierdziła na I Kongresie zorganizowanym

⁷ Закон Республики Узбекистан *О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан, направленных на совершенствование деятельности Олий Мажлиса Республики Узбекистан в связи с принятием Конституции Республики Узбекистан в новой редакции*, Принят Законодательной палатой 14 ноября 2023 года, Одобрен Сенатом 19 января 2024 года, <https://lex.uz/docs/6804079> (7.02.2025).

⁸ Конституционный закон Республики Узбекистан *О Сенате Олий Мажлиса Республики Узбекистан*, <https://www.gazeta.uz/ru/2024/11/18/opposition/> (8.02.2025).

⁹ Partia powstała w 2003 roku, obecna w parlamencie od 2004 roku. W wyborach prezydenckich kilkakrotnie zgłaszała kandydaturę I. Karimowa, zaś od 2016 roku 3-krotnie Sh. Mirziyoeva. Zwyciężyła m.in. w wyborach parlamentarnych na przełomie lat 2019–2020 uzyskując 53 mandaty do izby ustawodawczej liczącej 150 deputowanych. W przedostatniej kadencji podwoiła bazę członkowską – w styczniu 2025 roku liczyła

7 września 2024 roku w Taszkencie. Motywem przewodnim programu i kampanii wyborczej partii było hasło „Wspólnie budujemy Nowy Uzbekistan”¹⁰.

Z programu wynika, że partia w latach 2025–2029 będzie się koncentrować na realizacji pięciu priorytetów: 1) zapewnieniu trwałego wzrostu gospodarczego i dobrobytu społeczeństwa; 2) doskonaleniu systemów edukacji, opieki zdrowotnej i ochrony socjalnej; 3) tworzeniu ekosystemu sprzyjającego populacji; 4) budowie nowoczesnego państwa; 5) umocnieniu suwerenności i bezpieczeństwa państwowego. Wskazano też na 500 zadań – swoistych kart drogowych prowadzących do osiągnięcia wyznaczonych celów¹¹.

W programie niewiele uwagi poświęcono reform ustrojowo-politycznym. Priorytetowo traktowano zasadę, że „państwo i administracja publiczna mają służyć zapewnieniu praw i wolności człowieka”. Reformy ekonomiczne zostały uznane za kluczowe dla demokratyzacji ustroju państwa („bez wolności ekonomicznej nie ma wolności politycznej”). Wiodącą rolę w reformach przypisano własnemu elektoratowi – aktywnej i niezależnej ekonomicznie grupie osób (przedsiębiorcy, biznesmeni i in.) będącej nosicielem idei reformatorskich, zdolnej wdrożyć w życie nowy model ustrojowy oraz rozwijać dobrostan państwa i społeczeństwa¹². Stąd dużą uwagę przywiązywano do kontynuacji reform związanych z rozwojem przedsiębiorczości, prywatyzacji i gwarancji dla własności prywatnej. Deklarowano przeobrażenie Uzbekistanu w „kraj przedsiębiorców i ludzi biznesu”, do 2029 roku grupa ta ma liczyć ponad 3 mln osób.

W programie podkreślano, że znowelizowana konstytucja stworzyła korzystne warunki dla urzeczywistnienia idei Nowego Uzbekistanu. Przy tym państwo jest na początku tej drogi, gdyż istnieje wiele barier w rozwoju gospodarczym. Wskazano na konieczność ograniczenia interwencjonizmu państwo-

1699 tys. członków. W 2022 roku była jednym z inicjatorów reformy konstytucyjnej. Dane za: *Из истории Движения предпринимателей и деловых людей – Либерально-демократическая партия Узбекистана*, <https://uzlidep.uz/ru/menu/election-2024/>; *Выборы 2024*. Tamże.

¹⁰ Partia zgłosiła 175 kandydatów do parlamentu: 75 – w okręgach jednomandatowych (system większościowy) i 100 – w okręgu wielomandatowym (system proporcjonalny). Spośród kandydatów 45% stanowiły kobiety. Wszyscy legitymowali się wyższym wykształceniem. Dominowali przedsiębiorcy, farmerzy i przedstawiciele sfery ekonomicznej (63%), na kolejnych miejscach plasowali się przedstawiciele edukacji, kultury i sfery socjalnej (25%), prawnicy (12%). Dane za: *В Ташкенте состоялся I Конгресс движения предпринимателей и деловых людей УзЛиДеП*, <https://www.gazeta.uz/ru/2024/09/07/uzlidep/> (25.01.2025).

¹¹ *Предвыборная программа движения предпринимателей и деловых людей либерально-демократической партии узбекистана*. Одобрена на I Конгрессе (7 сентября 2024 г.), <https://uzlidep.uz/ru/leads> (9.02.2025).

¹² *Zob. Программа, Движение предпринимателей и деловых людей – Либерально демократической партии Узбекистана Утверждена на IX Съезде (5 ноября 2019 года)*, <https://uzlidep.uz/ru/menu/the-program-of-the-party> (2.02.2025).

wego, racjonalnego gospodarowania bogactwami naturalnymi i zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego. W programie przedstawiono spektrum zadań ukierunkowanych na rozwój rolnictwa, przetwórstwa, przemysłu tekstylnego, turystyki, budownictwa, transportu, usług komunalnych i innych sektorów gospodarki z wykorzystaniem nowoczesnych technologii i sztucznej inteligencji. Doceniono także wyzwania w sferze ekologii. W przypadku zwycięstwa partia planowała do 2029 roku zwiększyć do 85% udział sektora pozapaństwowego w gospodarce, utworzyć 2,5 mln nowych miejsc pracy, 2-krotnie ograniczyć poziom ubóstwa, stworzyć stabilny rynek usług finansowych i sprzyjający klimat dla inwestycji zagranicznych. Reformy miały skutkować m.in. wzrostem dochodu PKB do 4 tys. USD na osobę, także 10-krotnym wzrostem finansowania nauki, 2-krotnym ochrony zdrowia i spadkiem poziomu ubóstwa.

Partia Demokratyczna „Odrodzenie Narodowe”

5 września 2024 roku delegaci XI Zjazdu Partii Demokratycznej zatwierdzili program wyborczy i listę kandydatów do parlamentu¹³. Podstawowe założenia programu ogniskowały się wokół hasła „Postęp na bazie wartości”. Został on zbudowany na fundamencie wyznawanej przez partię ideologii odrodzenia narodowego¹⁴.

¹³ Partia z tradycjami i doświadczeniem politycznym. Powstała w 1995 roku. W 2024 roku liczyła 762 tys. członków (51% stanowili ludzie młodzi; ok. 17 tys. – przedstawiciele innych narodowości; 39% – kobiety, co jest znaczącym osiągnięciem w państwie muzułmańskim). Jej elektorat tworzą m.in. przedstawiciele nauki i edukacji (36%), ochrony zdrowia (13%), kultury, sztuki i organizacji społecznych, sektora turystycznego. W kadencji lat 2019–2024 miała 36 swoich przedstawicieli w izbie ustawodawczej i wraz z Partią Liberalno-Demokratyczną tworzyła blok „prorządowych sił demokratycznych”. Spośród 175 kandydatów ubiegających się w 2024 roku o mandat do parlamentu prawie połowa (45,7%) była w wieku do 45 lat i legitymowała się doświadczeniem w pracy partyjnej oraz organach państwowych. Kobiety stanowiły 43,4%. Dominowali przedstawiciele nauki i edukacji (31,4%), w tym 55 osób z tytułami i stopniami naukowymi. Dane za *Партия «Миллий тикланиш» объявила о своей предвыборной программе*, <https://repost.uz/podborka-0509> (20.02.2025).

¹⁴ Zob. *Развитие на основе ценностей. Предвыборная программа партии «Национальное возрождение»*, <https://www.gazeta.uz/uz/2024/09/22/milliy-tiklanish/>, (15.02.2025). W programie partii podkreśla się m.in., że promuje ona „ścieżkę rozwoju kraju, opartą na jedności społeczeństwa uzbeckiego wokół idei narodowej – Yurt Tinchligi (Pokój i spokój Ojczyzny), Vatan Tarakkiyoti (Postęp Ojczyzny), Khalk Farovonligi (Dobro Narodu) – co stanowi nasze cenne marzenie, strategię istotę ideologii i kompleksowego programu odrodzenia i rozwoju narodowego opartego na właściwym postrzeganiu i zrozumieniu przez obywateli ich miejsca i roli we współczesnym świecie, taktycznych i strategicznych celów ich praktycznych kroków w realizacji i ochronie interesów narodowych w nowych warunkach międzynarodowych i realiach geopolitycznych”.

Głównym celem reform realizowanych przez partię w latach 2024–2029 miał być zrównoważony rozwój państwa na bazie wartości narodowych. Osiągnięcie tego celu upatrywano w umacnianiu niepodległości i suwerenności. Tożsamość, język ojczysty i priorytet interesów narodowych to wartości, które miały tworzyć fundament pod budowę Nowego Uzbekistanu w latach 2025–2029.

W pakiecie reform politycznych partia opowiedziała się za państwem budowanym na spuściznie historyczno-kulturowej i wartościach narodowych. Z tych też pozycji deklarowała modernizację modelu władzy. Prezentowała pogląd, że Uzbekistan znajduje się w fazie przejściowej „od silnego państwa do silnego społeczeństwa obywatelskiego”. Owo przejście wymaga umocnienia funkcji kontrolnych organów przedstawicielskich wobec władz wykonawczych, rozszerzenia kompetencji samorządów, rozwoju instytucji społeczeństwa obywatelskiego i reform w wymiarze sprawiedliwości. Reformy te miały służyć skutecznej kontroli władzy przez społeczeństwo, ochronie praw człowieka, usprawnieniu służby cywilnej oraz walce z biurokracją i kumoterstwem.

W sferze ekonomicznej popierała dalszy rozwój wolnego rynku, ograniczenie interwencjonizmu, racjonalne wykorzystanie bogactw naturalnych, wzmocnienie gwarancji dla własności prywatnej, prywatyzację sektora energetycznego, uproszczenie systemu podatkowego. Preferowała protekcjonizm gospodarczy i silną politykę socjalną. W polityce zagranicznej preferowała interesy narodowe, krytycznie oceniała relacje z Rosją, preferowała zacieśnianie stosunków ze światem turkijskim.

Partia dużą uwagę przywiązywała do polityki historycznej. Jej liderzy prezentowali pogląd, że z lekcji narodowej historii należy czerpać inspiracje dla transformacji ustrojowej. Przy tym z tych lekcji korzystają selektywnie i wybiórczo. Ujawniają wyraźne ciążenie w kierunku nacjonalizmu, a nawet etnokratyzmu. Promują działania umacniające tożsamość narodu tytularnego przy deklarowanym poszanowaniu praw mniejszości. W praktyce to oznacza preferencje dla tożsamości Uzbeków w państwie wielonarodowościowym. Nie doceniono więc lekcji płynących z konfliktów na tle etnicznym, w tym krwawych wydarzeń z 2022 roku w Karakałpakstanie wywołanych próbą zmiany statusu ustrojowo-politycznego suwerennej republiki.

Program wyborczy pozycjonował partię jako gwaranta zachowania tradycyjnego układu życia. W przypadku zdobycia władzy jej liderzy zapowiedzieli budowę zintegrowanego systemu wychowania i edukacji na fundamencie odrodzenia tradycji narodowo-religijnych oraz ideologii niepodległości państwowej.

Демократическая партия Узбекистана «Миллий тикланиш», http://testhistory.ru/history.php?id=his_5_57 (19.02.2025).

Deklarowali wsparcie dla rozwoju systemu szkół islamskich i popularyzację kursów Koranu. Zobowiązali się zakończyć reformę alfabetu i urealnić status języka uzbeckiego¹⁵. Szczególną rolę przypisywali rodzinie („świętej twierdzy i kolebce wartości narodowych”). Zachowanie puli genowej narodu (niepowtarzalnej i wyjątkowej) podnieśli do rangi priorytetowego zadania w państwie. Postulowali wdrożenie instrumentów prawnych pozwalających ograniczyć wpływ globalizacji i kultury zachodniej na styl życia Uzbeków oraz skutecznie zwalczać koncepcje związków małżeńskich i partnerskich przeczących tradycyjnym wartościom.

Partia Socjaldemokratyczna „Adolat”

4 września 2024 roku odbył się XII Zjazd partii „Sprawiedliwość”, którego delegaci zatwierdzili program wyborczy wraz z listą kandydatów do parlamentu¹⁶. Treści tego programu koncentrowały się na pragmatyce życia obywateli, identyfikacji i eliminacji pogłębiających się podziałów społecznych, trudnościach życia codziennego najbiedniejszych warstw ludności, a także oczekiwaniach i nadziejach związanych z budową Nowego Uzbekistanu. Intencje te dość trafnie wyrażało hasło wyborcze „W stronę równych szans i sprawiedliwego społeczeństwa!”.

W dokumencie podkreślano, że dalsza transformacja państwa winna być realizowana na fundamencie zasad wolności i odpowiedzialności, równych szans, solidarności i ochrony socjalnej. Wskazano na katalog zadań, jakie partia zamierza realizować mających doprowadzić do urzeczywistnienia konstytucyjnych praw obywateli do własności prywatnej, mieszkania, edukacji, prawa do pracy, ochrony zdrowia itp.

W sferze politycznej nacisk położono na reformę systemu władzy, wzmocnienie instytucji demokracji przedstawicielskiej, lokalnych samorządów i systemu sądowego, który powinien stać się „twierdzą sprawiedliwości”; (opowiedziano

¹⁵ Lider partii m.in. zaproponował ograniczenie używania języka rosyjskiego argumentując, że odsetek Rosjan w Uzbekistanie stanowi 3% oraz że język ten jest nieproporcjonalnie popularny w środkach masowego przekazu. Stwierdził, że różnice te trzeba skorygować. Proponował także wprowadzić do konstytucji przepisy nakładające kary na urzędników nieposługujących się j. uzbeckim w miejscu pracy.

¹⁶ Zob. *Предвыборная программа*, <https://adolat.uz/election-program> (12.02.2025); *Состоялся XII съезд Социал-демократической партии «Адолат»*, https://uza.uz/ru/posts/sostoyalsya-xii-sezd-social-demokraticeskoy-partii-uzbekistana-adolat_632034 (5.02.2025). Na zjeździe zatwierdzono listę 175 kandydatów, wśród których 45% stanowiły kobiety. Spośród kandydatów 18% legitymowało się stopniem doktora, pozostali posiadali wyższe wykształcenie. Dominowali pedagodzy (24%), następnie prawnicy (20%), przedstawiciele ochrony zdrowia (18%). Dane za: *Партия «Адолат» утвердила предвыборную программу*, https://uza.uz/ru/posts/sostoyalsya-xii-sezd-social-demokraticeskoy-partii-uzbekistana-adolat_632034 (10.02.2025).

się za przyjęciem ustawy o statusie sędziów wzmacniającej zaufanie do wymiaru sprawiedliwości w myśl zasady: „Ludzie szanują prawo i przestrzegają go, jeśli ono sprawiedliwe, a prawa człowieka są chronione w pełnym zakresie”). Partia opowiadała się za decentralizacją systemu władzy, doskonaleniem mechanizmów kontroli władzy wykonawczej (uchwalenie nowej ustawy o władzy państwowej) i 30% udziałem kobiet w sprawowaniu funkcji kierowniczych w państwie.

W sferze ekonomicznej – akcentowano potrzebę sprawiedliwego podziału dochodu narodowego i zmianę polityki fiskalnej, walkę z monopolami i korupcją; socjalnej – realizację programu „Socjalne Państwo-2030”. Zawiera on katalog zadań mających prowadzić do urzeczywistnienia konstytucyjnych praw obywateli dotyczących własności prywatnej, mieszkania („każda rodzina ma mieszkanie”), edukacji („nauka i innowacja gwarancją rozwoju”), pracy („uczciwe warunki pracy dla każdego”), walki z bezrobociem, ochrony zdrowia („zdrowie – klucz do dobrobytu narodu”) i in. Postulowano uregulowanie spraw własności intelektualnej, nowelizację prawa pracy, wsparcie finansowe dla uczącej się młodzieży, ustanowienie prawnych gwarancji dla zapewnienia pierwszego miejsca pracy dla absolwentów uczelni, objęcie szczególną opieką dzieci, kobiety i młode małżeństwa.

Postulowano rezygnację z prywatyzacji obiektów socjalnych i użyteczności publicznej, przekształcenie komercyjnych organizacji świadczących usługi medyczne w niekomercyjne, określenie minimalnych opłat za te usługi, kontrolę obrotu lekarstwami, unormowanie statusu pracujących za granicą. Podkreślano, że silne państwo socjalne jest gwarancją dobrostanu narodu. Zdrowy styl życia i dobrostan społeczeństwa wiązano z rozwojem „zielonej ekonomiki”, polityką ekologiczną rozwiązującą nabrzmiałe problemy związane z deficytem energii, wody i czystym powietrzem. W polityce zagranicznej podkreślano priorytet interesów narodowych.

Klamrą spinającą program są sprawiedliwość, równość i praworządność – wartości, które w optyce partii warunkują powodzenie budowy Nowego Uzbekistanu. Podkreślano, że partia kieruje się dewizą „sprawiedliwość dla każdego człowieka”, gdyż tam, gdzie ona jest, tam życie jest stabilne i trwały postęp.

Partia Narodowo-Demokratyczna

6 września na XIV Zjeździe Narodowo-Demokratycznej Partii Uzbekistanu¹⁷ delegaci zatwierdzili program wyborczy i listę kandydatów do par-

¹⁷ Najstarsza spośród działających partii na scenie politycznej Uzbekistanu. Powstała w lipcu 1991 roku. Utworzona na bazie komunistycznej partii Uzbekistanu – postrzegana jako jej sukcesorka. W styczniu 1992 roku liczyła już ok. 350 tys. członków rekrutujących się głównie z KP Uzbekistanu. Przez pierwsze lata była określana „partią

lamentu¹⁸. W programie partia pozycjonuje się jako reprezentantka najuboższych warstw społecznych, emerytów, rencistów, inwalidów, weteranów, wielodzietnych rodzin, bezrobotnych, emigracji zarobkowej¹⁹.

W latach 2024–2029 partia miała się koncentrować na realizacji silnej i skutecznej polityki socjalnej ukierunkowanej na najuboższe warstwy ludności. Ma być to polityka prowadzona na zasadach socjalnej sprawiedliwości i równości, ograniczająca podziały społeczne i ubóstwo oraz sprzyjająca tworzeniu godnych warunków życia. Jej celem jest „osiągnięcie socjalnej stabilności”. Realizacja tego celu wymaga przeprowadzenia reform ustrojowych w ramach formuły „socjalna solidarność-socjalna sprawiedliwość-socjalna demokracja”. Reformy polityczne miały być ukierunkowane na demokratyzację systemu zarządzania, przekazanie części kompetencji organów państwowych instytucjom społeczeństwa obywatelskiego, 50% udział kobiet w obsadzaniu stanowisk kierowniczych i in. Partia także doceniała potrzebę reformy systemu sądowego. Deklarowała inicjować działania ustawodawcze służące wzmocnieniu ochrony praw człowieka.

Prezentując pogląd, że „bez stabilności ekonomicznej nie ma stabilności socjalnej”, opowiadała się za ekonomiką rynkową, ale też interwencjonizmem państwa, umocnieniem jego funkcji kontrolnych. Deklarowała wprowadzenie ostrej dyscypliny budżetowej, ustanowienie sprawiedliwego systemu podatkowego. Przeciwwstawiała się prywatyzacji strategicznych przedsiębiorstw

władzy”. Jej członkiem do 1996 roku był Islam Karimow. Został on kandydatem partii w pierwszych wyborach prezydenckich, które wygrał uzyskując ponad 87% głosów. Warto odnotować, że 2021 roku z ramienia partii o urząd głowy państwa ubiegała się kobieta – Maksuda Vorisova, uzyskując 6,6% poparcie i zajmując drugą pozycję. Partia od 1994 roku uczestniczy aktywnie w wyborach parlamentarnych. W lipcu 2024 roku liczyła ona 704 183 członków (w 2021 r. – 520 tys.), w tym 351 209 kobiet (ok. 50%), młodzieży (8%). Dysponuje dobrze rozwiniętym zapleczem organizacyjnym w regionach, gdzie funkcjonuje ponad 10 tys. organizacji podstawowych. Dane za: *Основатель независимого Узбекистана и Народно-демократической партии Узбекистана*, <https://islomkarimov.uz/en/article/osnovatel-nezavisimogo-uzbekistana-i-narodno-demokraticeskoy-partii-uzbekistana> (8.02.2025).

¹⁸ *Предвыборная программа Народно-демократической партии Узбекистана на выборах 2024 года в Законодательную палату Олий Мажлиса Республики Узбекистан, Жокаргы Кенес Республики Каракалпакстан, областные, районные и городские Кенгаши народных депутатов*, <https://xdp.uz/ru/saylovoldi-dasturi-2024>. Wśród 150 kandydatów partii do parlamentu kobiety stanowiły 47%. Kandydaci wywodzili się m.in. ze sfery edukacyjnej (32,6%), gospodarki i finansów (13%), ochrony zdrowia (9%) i prawa (8%). Dane za: *Очередной съезд народно-демократической партии*, https://uza.uz/ru/posts/ocherednoy-sezd-narodno-demokraticeskoy-partii_632868 (6.02.2025).

¹⁹ *Zob. Инфографика: узбекские партии в основном состоят из пенсионеров и студентов*, <https://kun.uz/ru/news/2019/09/20/infografika-uzbekskie-partii-v-osnovnom-sostoyat-iz-pensionerov-i-studentov> (3.02.2025).

państwowych. Wskazywała na potrzebę wdrożenia systemu obowiązkowych ubezpieczeń przed bezrobociem. Proponowała utworzenie sieci sklepów z towarami codziennego użytku w cenach dostępnych najbiedniejszej warstwie ludności.

Partia w programie „15 kroków” wskazuje na spektrum konkretnych zadań, które będzie zrealizować w kadencji 2025–2029. Zobowiązała się do faktycznej realizacji gwarantowanych w konstytucji każdemu człowiekowi praw socjalnych. Zamierza uporządkować ustawodawstwo w sferze socjalnej oraz wdrożyć w życie „Kodeks Socjalny”, ustawę o minimum socjalnym, znowelizować akty prawne dotyczące wynagrodzenia za pracę, świadczeń emerytalnych i ochrony socjalnej inwalidów.

Ambicją partii jest osiągnięcie pełnej zgodności ustawodawstwa krajowego z rekomendacjami ONZ dotyczącymi wyrównania szans osób niepełnosprawnych. Dużą uwagę przywiązuje do zapewnienia dostępu do niedrogich mieszkań (ulgi, kredyty, współfinansowanie i nadzór firm budowlanych ze strony państwa). Proponowała przyjąć ustawę o mieszkaniach komunalnych i utworzyć specjalny fundusz na ten cel, także ustawę o taryfach na usługi komunalne, rozszerzyć zakres ochrony zdrowia i kontrolować obrót lekarskimi oraz ich ceny, doskonalić prawo dotyczące samozatrudnionych i migrantów zarobkowych, ustanowić nowe ulgi w edukacji dzieci, zapewnić prawo dla pierwszego miejsca pracy dla młodzieży oraz działać na rzecz ekologii i zdrowego stylu życia.

Partia Ekologiczna

Program wyborczy Partii Ekologicznej²⁰ zakłada, że ekologia powinna stać się ważnym atrybutem stylu zdrowego życia każdego obywatela. Stąd też zrównoważony rozwój ekologiczny powinien być priorytetem w budowie Nowego Uzbekistanu. Cel ten partia zamierza osiągnąć poprzez: 1) skuteczną realizację konstytucyjnych praw obywateli do życia w przyjaznym środowisku naturalnym; 2) bezpieczeństwo ekologiczne i rozwój gospodarki na bazie

²⁰ Zob. *Выборы 2024. Предвыборная программа Экологической партии Узбекистана*, <https://ecouz.uz/election-2024>. Partia powstała w 2019 roku na bazie ruchów ekologicznych w Uzbekistanie, od 2008 roku mających swoich przedstawicieli w parlamencie. Uczestniczyła w wyborach parlamentarnych 2020 roku zdobywając 15 (10%) mandatów, również 2-krotnie w wyborach prezydenckich (2021, 2023). W ciągu pierwszych 6 miesięcy działalności partii wstąpiło do niej ponad 240 tys. osób, z których 60% stanowiły kobiety i 40% młodzież. Bazę organizacyjną partii stanowi 14 oddziałów regionalnych i 200 rejonowych organizacji. Dane za: *ЭКОЛОГИЯ, Правительственный портал Республики Узбекистан*, <https://davlat.uz/ru/mfa/sections/view/14504> (27.01.2025).

zrównoważonego rozwoju środowiska; 3) bezpieczeństwo energetyczne i żywnościowe; 4) racjonalne wykorzystanie bogactw naturalnych; 5) przyspieszenie reform pozwalających na efektywne wykorzystanie gruntów i wody; 6) podwyższenie skuteczności reform systemu zarządzania i ustawodawstwa; 7) adaptację do globalnych zmian klimatycznych i neutralizację skutków wysychania Morza Aralskiego; 8) aktywną współpracę międzynarodową w sferze ekologii.

Partia w programie dużą wagę przywiązywała do współpracy międzynarodowej, w tym do standardów ekologicznych ONZ, doświadczeń Unii Europejskiej oraz adaptacji niektórych idei i rozwiązań europejskich do lokalnych warunków. Partia zapowiedziała aktywne wsparcie dla strategii i programów państwowych ukierunkowanych na bezpieczeństwo ekologiczne „Strategia trwałego rozwoju ekologicznego Uzbekistanu do 2030 roku”; programy „zielonej ekonomiki”, „zielonej energii”, „czystego powietrza”, „zielonej wizji”²¹. Duży nacisk kładła na decentralizację i dywersyfikację tych programów, włączenia w ten proces regionów i rejonów. Wskazała także na katalog instrumentów, które mogą zdynamizować rozwój ekologii, poczynając od polityki fiskalnej poprzez wdrażanie nowych technologii do standaryzacji i certyfikacji programów ekologicznych miast i samorządów. Popiera rozwój energetyki jądrowej i programów pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych. Ich realizacja do 2030 roku powinna skutkować ograniczeniem zużycia energii do 50% oraz 2-krotnym wzrostem energii z odnawialnych źródeł. Z kolei emisja gazów cieplarnianych ma zostać ograniczona o 65%.

Ekopartia deklarowała aktywny udział w monitoringu sytuacji ekologicznej w kraju oraz uporządkowaniu ustawodawstwa z zakresu ochrony środowiska naturalnego. Również zobowiązała się do opracowania dwóch kodeksów – ekologicznego i leśnego. W jej optyce „ekologizacja ustawodawstwa” powinna iść w parze doskonaleniem zarządzania reformami w sferze ekologii, także sądownictwa i rozwojem badań naukowych. Za cenne należy uznać inicjatywy ukierunkowane na edukację, popularyzację i włączenie każdego obywatela państwa w realizację programów ekologicznych.

Szczegółowa analiza pełnych wersji programów wyborczych pozwala na sformułowanie kilku wniosków:

1. Wszystkie partie opowiedziały się państwem świeckim, demokratycznym, praworządnym z socjalnie zorientowaną gospodarką rynkową. Były zgodne, że najważniejszym celem transformacji jest dalsza demokratyzacja państwa i jego trwały zrównoważony rozwój. Popierały generalne założenia

²¹ Zob. Об утверждении Концепции охраны окружающей среды Республики Узбекистан до 2030 года, <https://president.uz/ru/lists/view/2987>; Национальный доклад о состоянии окружающей среды. Узбекистан, <https://www.iisd.org/system/files/2024-02/uzbekistan-state-of-the-environment-ru.pdf> (4.02.2025).

prezydenckiej strategii budowy Nowego Uzbekistanu. Unikały krytycznych ocen realizacji tej strategii. Proponowane przez partie reformy wpisywały się w politykę transformacyjną prezydenta i elit władzy.

2. Na programach partii piętno odcisnęła ich ideologia i orientacje polityczne. Partia liberalna pozycjonowała siebie jako „partia władzy” w centrum sceny politycznej z aspiracjami do dominacji na tej scenie w kolejnej kadencji; Partia Demokratyczna „Odrodzenie Narodowe”, konserwatywna i etnocentryczna, sytuowała się po prawej stronie sceny politycznej; Partia Socjaldemokratyczna „Adolat” wraz z Partią Narodowo-Demokratyczną po lewej stronie sceny politycznej, zaś Partia Ekologiczna prezentowała pogląd, że ekologia to wspólna sprawa wszystkich partii, niezależnie jak się one pozycjonują na scenie politycznej.
3. W partyjnych scenariuszach reform kreślone były różne wizje Nowego Uzbekistanu. W optyce partii liberałów powinno to być nade wszystko „państwo ludzi biznesu i przedsiębiorców” – grupy najbardziej predysponowanej do urzeczywistnienia ideałów Nowego Uzbekistanu; partii odrodzenia narodowego – powinno to być „państwo narodowe”, budowane na bazie tradycji zwyczajów i religii; partii socjaldemokratycznej – „państwo solidarne, sprawiedliwe z gospodarką rynkową zorientowaną socjalnie”, partii narodowo-demokratycznej – „socjalne państwo demokratyczne” z gospodarką rynkową i rozbudowanymi funkcjami opiekuńczymi, zaś partii ekologicznej – „ekopaństwo” – cechujące się zrównoważonym rozwojem ekologicznym zgodnie ze standardami strategii „Zielonego Uzbekistanu”. Wizje te ujawniały znaczące różnice w postrzeganiu przez partie priorytetów reform i tworzyły atrakcyjną platformę dla debaty partii nad strategią budowy Nowego Uzbekistanu w latach 2025–2029.
4. Partie wykazały się dobrym rozeznaniem w sytuacji państwa. Zdiagnozowały silne i słabsze strony realizowanych reform. Wskazały na bogate spektrum problemów transformacyjnych wymagających rozwiązania. W scenariuszach reform na kolejną kadencję główną uwagę skupiły na sferach ekonomiczno-gospodarczej, socjalnej, edukacyjnej, kulturze i ekologii. Trafnie zidentyfikowały potrzeby, oczekiwania i nadzieje wyborcze swoich elektoratów. Potwierdzają to badania empiryczne przeprowadzone w ostatnich dniach kampanii wyborczej. Na pytanie, jakie problemy powinny być zawarte w programach wyborczych partii 56,5% respondentów wskazało na jakość i dostęp do edukacji, 42,2% – ochronę socjalną ludzi; 30,7% – strategię ekonomicznego rozwoju, doskonalenie polityki fiskalnej, obniżenie podatków dla małego i średniego biznesu, rozwój sfery produkcyjnej na bazie nowych technologii i ekologii; 23,4% – rozwój rolnictwa i przetwórstwa; 23,4% zapewnienie praw i wolności obywatelskich;

19,3% – rozwiązanie problemów energetycznych; 18,3% – doskonalenie infrastruktury²².

5. Niedośyt budzą prezentowane przez partie programy reform politycznych. Wskazywały one na potrzebę doskonalenia trójpodziału władzy, umocnienie funkcji kontrolnych organów przedstawicielskich, demokratyzację systemu zarządzania, doskonalenie instytucji społeczeństwa obywatelskiego, reformę sadownictwa i in. Założenia tych reform były jednak przedstawiane ogólnikowo, propagandowo i w granicach akceptowalnych przez rządzących. Zabrakło poważnej, pogłębionej refleksji nad reformami ustrojowo-politycznymi. Nie odniesiono się do potrzeby kontynuacji fundamentalnych reform ustrojowych (legalizacji opozycji i in.). Dana sytuacja wpisywała się w obserwowaną od 2022 roku tendencję do osłabienia dynamiki procesu demokratyzacji z preferencjami dla „państwa narodowego” z silną gospodarką, ekologicznego i rozwiniętą ochroną socjalną ludności.
6. W scenariuszach rozwoju ujawniły się przeciwstawne poglądy poszczególnych partii na reformy ekonomiczne. Niektóre z nich mają fundamentalne znaczenie dla modelu ustrojowego Nowego Uzbekistanu. Przykładowo, liberałowie i narodowcy w programach wyborczych przeciwstawiali się interwencjonizmowi państwowemu, zapowiadali szybką eliminację państwa z tej sfery. Z kolei socjaldemokraci wraz z Partią Narodowo-Demokratyczną opowiadali się za koniecznością zachowania obecności państwa i interwencjonizmem w gospodarce, a nawet wzmocnieniem jego funkcji kontrolnych. Jeśli dwie pierwsze partie postulowały kontynuację prywatyzacji (m.in. sektora energetycznego) i wzmocnienie gwarancji dla własności prywatnej, to socjaldemokraci dopuszczali ograniczoną prywatyzację (z wyłączeniem obiektów strategicznych i użyteczności publicznej), a nawet deklarowały reprivatyzację – przekształcenie niektórych firm komercyjnych świadczących usługi publiczne na „niekomercyjne”. O ile liberałowie jednoznacznie opowiadali się za wolnym rynkiem, to socjaldemokraci za cenami regulowanymi i kontrolowanymi w niektórych segmentach tego rynku.
7. Programy partii zawierały alternatywne propozycje reform państwa. Różniły się też w określeniu priorytetów reform, także propozycjami rozwiązań problemów transformacyjnych. Niektóre programy zawierały karty drogowe wskazujące na katalog zadań, których realizacja warunkuje osiągnięcie zakładanych celów transformacyjnych. Przykładowo, liberałowie wskazali na 5 priorytetów i 500 zadań reformatorskich, które zamierzali zrealizować

²² *Опрос: Более 80% узбекистанцев намерены принять участие в выборах депутатов, которые пройдут 27 октября*, <https://uz24.uz/ru/articles/saylovoldi-10-23> (9.02.2025). W badaniach zwraca uwagę, że prawa i wolności obywatelskie plasowały się na jednym z ostatnich miejsc.

do 2029 roku. Z kolei liderzy Partii Narodowo-Demokratycznej zaplanowali realizację swoich postulatów w programie „15 kroków i 100 zadań”. Analiza programów niekiedy rodzi wrażenie, że w wielu wymiarach bardziej prezentują one scenariusze naprawy państwa niż jego rozwoju.

8. W programach partyjnych nierzadko demokratyczna retoryka rozchodziła się z pragmatyką życia w państwie. Nie zabrakło w nich także populizmu, „myślenia życzeniowego” i „zwykłej agitacji”. Tym niemniej programy partii w swojej syntezie składały się na interesującą ofertę, tworząc przestrzeń do rywalizacji wyborczej, choć w zakresie akceptowalnym przez obóz prezydencki.

Wyniki wyborów i ich ocena

W końcu lipca 2024 roku CKW wyznaczyła na 27 października termin wyborów do parlamentu i organów przedstawicielskich²³. Zgodnie z Kodeksem Wyborczym wybory do Senatu miały być przeprowadzone nie później niż miesiąc po zakończeniu wyborów do izby ustawodawczej.

Kampania wyborcza oficjalnie trwała od 26 września do 25 października 2024 roku. Zgodnie z Kodeksem Wyborczym była ona finansowana z budżetu państwa. Na każdego z kandydatów przypadało ok. 1080 USD na pokrycie kosztów marketingowych²⁴. Również każdemu przyznano bezpłatny czas antenowy na 5 kanałach TV i 4 stacjach radiowych. W czasie kampanii odnotowano przypadki promocji kandydatów w płatnych mediach komercyjnych. Do udziału w wyborach nie dopuszczono opozycji. W kampanii partie dość sprawnie korzystały zarówno z tradycyjnych, jak i nowoczesnych instrumentów marketingu wyborczego, w tym internetu i sieci społecznościowych. Materiały propagandowe były publikowane w językach obcych.

Z dostępnych danych wynika, że kampania koncentrowała się głównie na debatach wokół scenariuszy rozwoju Nowego Uzbekistanu do 2029 roku. W regionach i rejonach często podejmowano lokalne problemy. Jej przebieg potwierdzał, że partie w swoich programach wyborczych trafnie odczytywały oczekiwania i nadzieje swoich elektoratów dotyczące dalszych reform. W spotkaniach wyborczych, zwłaszcza w regionach i rejonach wiele uwagi poświęcano problemom życia codziennego, z którymi muszą sobie radzić obywatele.

²³ Парламентские выборы в Узбекистане пройдут 27 октября, <https://www.gazeta.uz/ru/2024/07/26/election> (26.01.2025).

²⁴ Dane za: Международная миссия по наблюдению за выборами, Узбекистан, Парламентские выборы, 27 октября 2024 г. Заявление о предварительных результатах и выводах, s. 15, <https://www.osce.org/files/f/documents/6/6/579397.pdf>.

Niekiedy te spotkania przybierały charakter informacyjno-edukacyjny. Były one organizowane głównie w zamkniętych pomieszczeniach, co rzutowało na ich przebieg. Znaczną popularnością cieszyły się cotygodniowe debaty telewizyjne, ich uczestnicy koncentrowali uwagę głównie na promocji swoich programów wyborczych. Dominowała m.in. problematyka gospodarcza, socjalna, edukacyjna, ekologiczna, ochrony zdrowia, funkcjonowania sądów i organów praworządności. Niekiedy kampania sprawiała wrażenie, że dotyczy bardziej spraw „naprawy państwa” niż jego rozwoju. Kwestie polityczne były przesunięte na dalszy plan, zwłaszcza te dotyczące kontrowersyjnych reform ustrojowych. Charakter dyskusji dość wyraźnie ujawniał orientacje ideowe i polaryzację sceny politycznej. Unikano polemiki, wzajemnej krytyki w ramach istniejącego układu partyjnego.

Według danych Centrum Badania Opinii Społecznej RU, wraz z nabierającą tempa kampanią wzrastała aktywność wyborcza elektoratów. W dniu 23 października, a więc na 4 dni przed wyborami udział w nich deklarowało 84% uprawnionych do głosowania²⁵.

W ocenie wielu obserwatorów w kampanii zabrakło autentycznej atmosfery walki wyborczej, spontaniczności charakterystycznej dla takich wydarzeń, polemiki wokół partyjnych scenariuszy rozwoju Uzbekistanu. Wskazywano też na brak konkurencji międzypartyjnej. Ocena ta rodzi pewne uwagi. Po pierwsze, konkurencja miała miejsce, tyle, że w bardzo ograniczonym zakresie, na co wskazuje chociażby analiza programów wyborczych. Po drugie, na jej przebieg rzutowało podpisane przez partie porozumienie dotyczące przestrzegania zasad etycznych w kampanii wyborczej²⁶ oraz restryktywne regulacje CKW dotyczące prowadzenia agitacji wyborczej.

Wyniki wyborów zostały ogłoszone przez CKW 29 października 2024 roku. Według danych Komisji, uprawnionych do głosowania było 19 944 859 osób, spośród których 15 027 529 (75,35%) uczestniczyło w wyborach, w tym ok. 700 tys. osób po raz pierwszy. Głosów ważnych oddano 14 946 171 (99,46%). Z tego ponad 1 mln wyborców głosowało przedterminowo, w tym 165 tys. poza granicami kraju w komisjach obejmujących zasięgiem 40 państw. W jednostkach penitencjarnych głosowało 40 tys. osób²⁷.

W okręgu wielomandatowym o mandaty ubiegało się 500, a w okręgach jednomandatowych 375 kandydatów. W tym pierwszym zwyciężyła Partia Liberalno-Demokratyczna uzyskując 26 (34,75%) mandatów; na drugim miej-

²⁵ Zob. Опрос: Более 80% узбекистанцев намерены принять участие в выборах депутатов, которые пройдут 27 октября, <https://uz24.uz/ru/articles/saylovoldi-10-23>.

²⁶ В Узбекистане утверждены этические нормы для предвыборной агитации, <https://www.gazeta.uz/ru/2024/09/21/yuksalish-saylov/> (11.02.2025).

²⁷ Dane za: SALOV 2024, ЦИК подвела итоги парламентских выборов, <https://ipaknews.uz/uzbekistan/post/cik-podvela-itogi-parlamentskih-vyborov> (11.02.2025).

scu plasowała się Partia Odrodzenia Narodowego – 14 (18,82%); trzecim Partia Narodowo-Demokratyczna – 13 (17,1%); czwartym Partia Socjaldemokratyczna „Adolat” – 12 (16,29%) i piątym Partia Ekologiczna – 10 (13,12%)²⁸.

Po przeliczeniu wszystkich głosów w liczącej 150 deputowanych izbie ustawodawczej Partii Liberalno-Demokratycznej przypadało 64 mandatów (42,7%), Partii Odrodzenia Narodowego – 29 (19,3%), Partii Socjaldemokratycznej „Adolat” – 21 (14%), Partii Narodowo-Demokratycznej – 20 (13,3%) i Partii Ekologicznej – 16 (10,7%).

Z danych CKW wynika, że skład izby ustawodawczej został zmieniony w ok. 60% (87 deputowanych, w tym 11 w wieku poniżej 35 lat). Wśród deputowanych jest 57 kobiet (38% – najwyższy wskaźnik w państwach Azji Centralnej). Najwięcej kobiet wywodzi się z Partii Liberalno-Demokratycznej (24). W grupie deputowanych Partii Socjaldemokratycznej „Adolat”, kobiety (11) przeważają nad mężczyznami (10), co jest nietypowe dla państw muzułmańskich.

Cezura wiekowa deputowanych jest wyższa o prawie 3 lata w porównaniu z uprzednią kadencją parlamentu. Dwóch deputowanych ma poniżej 30 lat, 38% mieści się w przedziale 30–45 lat, 46,6% – 46–60 lat, 13,32% powyżej 60 lat. Wszyscy legitymują się wyższym wykształceniem. Dominują ekonomiści (30%), następnie prawnicy (22%), pedagodzy (18,7%), inżynierowie (9,3%), pracownicy służb medycznych (9,3%), przedstawiciele kultury, przedsiębiorcy, farmerzy (8%). Wśród deputowanych 12,7% stanowią przedstawiciele mniejszości narodowych (5 Rosjan, 3 Kazachów, 3 Tadżyków, 2 Koreańczyków, 1 Turkmen i 1 Kirgiz).

Z analizy danych CKW wynika, że liderem na scenie politycznej Uzbekistanu pozostaje Partia Liberalno-Demokratyczna. W porównaniu z wynikami wyborów 2020 roku zyskała ona 11 mandatów więcej i prawie 20% przewagę nad zajmującą drugą pozycję Partią Odrodzenia Narodowego. Ta ostatnia „programowo narodowa i konserwatywna” utraciła 7 mandatów. Z kolei Partia Socjaldemokratyczna „Adolat” utraciła 3 mandaty, podobnie Partia Narodowo-Demokratyczna – 2 mandaty. Wzrost pozycji partii władzy aspirującej do pozycji partii ogólnonarodowej był do przewidzenia, zaś zaskakiwał spadek atrakcyjności partii lewicowych z programami socjalnymi, bacząc na oczekiwania elektoratu. Utworzona w 2019 roku partia ekologów, pozostając na

²⁸ Na Partię Liberalno-Demokratyczną głosowało 5 194 041 wyborców; Demokratyczną Partię Odrodzenia Narodowego – 2 812 493; Partię Narodowo-Demokratyczną – 2 558 016; Partię Socjaldemokratyczną „Adolat” – 2 420 857; Partię Ekologiczną – 1 960 764. Dane za: *Правящая партия лидирует на парламентских выборах* – ЦИК, <https://dzen.ru/a/Zx8wiqzAWFrq6p5F>; С. П. Стройков, *Итоги парламентских выборов 2024 в Узбекистане и модернизация электоральных прососов*, «Право и политика» 2025, nr 2, https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=73039 (6.02.2025).

ostatnim miejscu jednak wzmocniła swoją pozycję, zyskując 1 mandat. Może to świadczyć o coraz większej uwadze, jaką władze państwowe i wyborcy przywiązują do wyzwań w sferze bezpieczeństwa ekologicznego. Wyniki wyborów do parlamentu generalnie potwierdzają obserwowaną od 2017 roku ewolucję modelu władzy ukierunkowaną na wzmocnienie obozu prezydenckiego.

2 listopada, a więc kilka dni po wyborach do izby ustawodawczej, CKW wyznaczyła wybory do Senatu. Zgodnie z przyjętym kalendarzem, w dniach 7–12 listopada odbyły się wspólne posiedzenia przedstawicieli wszystkich szczebli organów władzy, na których spośród deputowanych w tajnym głosowaniu dokonano wyboru senatorów. Lista wybranych senatorów wraz kandydatami zgłoszonymi przez prezydenta została zatwierdzona 16 listopada²⁹. Na 51 senatorów (bez kandydatów prezydenta) 35 (68%) było powtórnie wybranymi. Wśród senatorów przeważały osoby w starszym wieku (56,6% miało powyżej 60 lat). W przedziale wiekowym 40–60 lat było 41,6% senatorów³⁰. Wszyscy legitymowali się wyższym wykształceniem. Wśród nich 26,6% to pedagodzy, 25% – ekonomiści, 16,8% – przedstawiciele kultury, przedsiębiorcy i farmerzy, 13,3% – prawnicy, 13,3% – inżynierowie, 5% – przedstawiciele sfery medycznej³¹.

Kobiety stanowiły 26,4% składu izby wyższej. Na pierwszym posiedzeniu izby Tanzila K. Arbayeva na wniosek prezydenta po raz trzeci została wybrana przewodniczącą. Wybór ten był niezgodny z Kodeksem Wyborczym ograniczającym pełnienie danej funkcji do dwóch kadencji³².

Wybory parlamentarne 2024 roku spotkały się z różnymi reakcjami i ocenami wewnętrznymi oraz zewnętrznymi³³. W oficjalnych mediach masowych Uzbekistanu przeważały opinie, że wybory były kamieniem milowym w rozwoju demokracji w Uzbekistanie. Podobne opinie wyrażali politycy, lide-

²⁹ Zatwierdzono listę 51 a nie 56 senatorów (po 3 z Karałpakstanu i 4 obwodów) oraz 9 senatorów zgłoszonych przez prezydenta. W późniejszym okresie skład Senatu został uzupełniony.

³⁰ ЦИК Узбекистана опубликовала список членов Сената. Большинству из них больше 60 лет, <https://dzen.ru/a/ZzrvbHMy3kdHmUti>; Регионы Узбекистана избрали сенаторов: список, <https://www.gazeta.uz/ru/2024/11/18/senators/> (7.02.2025).

³¹ Зарегистрированы члены Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан, <https://yuz.uz/ru/news/zaregistrirovan-chlen-senata-oliy-majlisa-respubliki-uzbekistan> (24.01.2025).

³² Танзила Нарбаева вновь избрана председателем Сената Олий Мажлиса Узбекистан, <https://www.gazeta.uz/ru/2024/11/19/senat/> (3.02.2025).

³³ Uczestniczyło w nich 65 tys. obserwatorów z Uzbekistanu (55 tys. reprezentowało partie polityczne, 10 tys. samorządy). Znaczną grupę stanowili obserwatorzy zagraniczni – 850 osób, spośród których. 500 reprezentowało 21 organizacji międzynarodowych. Dane za: *Выборы в Узбекистане: цифры и факты*, [gazeta.uz/ru/2024/10/27/facts/](https://www.gazeta.uz/ru/2024/10/27/facts/); *Список международных наблюдателей, участвующих в выборах депутатов Законодательной палаты Олий Мажлиса Республики Узбекистан и местных советов (2024)*, saylov.uz/ru/to_watchers/foreign_watchers (10.02.2025).

rzy społeczeństwa obywatelskiego. Podkreślali, że wybory były kluczowym wskaźnikiem sukcesu reform prowadzonych od 2017 roku oraz dowiodły, że nowa konstytucja działa i postępuje proces demokratyzacji państwa. Ocena wyborów była także przedmiotem licznych konferencji, na których zwracano uwagę, że ujawniły one wiele problemów wymagających rozwiązania (rosnące zapotrzebowanie na większą różnorodność polityczną, rozwój instytucji społeczeństwa obywatelskiego i ich udział w reformach i in.)³⁴.

Obserwatorzy OBWE byli bardziej krytyczni. Z ich raportu wynika, że wybory zostały zorganizowane zgodnie z nową ordynacją będącą finalnym etapem rozpoczętych w 2017 roku reform systemu politycznego³⁵. Reformy te generalnie sprzyjały demokratyzacji procesu wyborczego. Doceniono także rozwój infrastruktury i techniczną stronę organizacji wyborów (zmiany w strukturze CKW, działalności komisji, ograniczenie licznych barier biurokratycznych, elektroniczna baza danych, aktywny udział kobiet i in.). Zarazem podkreślono, że nadal występują poważne problemy i niespójności w realizacji procesu wyborczego zgodnie ze standardami międzynarodowymi. Dotyczą one m.in.: 1) rejestracji kandydatów; 2) prawa do bycia wybranym; 3) liczenia głosów i ich publikacji; 4) transparentności finansowania; 5) zrzeszania się; 6) swobodnego wyrażania opinii; 7) ingerencji samorządów w działalność komisji wyborczych; 8) utrudnień w dostępie do mediów w kampanii wyborczej. Ograniczenia te dyskryminują obywateli, nie budują zaufania oraz nie tworzą warunków do udziału niezależnych kandydatów w wyborach, pojawienia się realnej opozycji i autentycznej konkurencji wyborczej („wybory bez wyboru”). Obserwatorzy podkreślali także brak realizacji wielu rekomendacji zgłoszonych w trakcie poprzednich wyborów parlamentarnych i prezydenckich, a dotyczących bazy normatywno-prawnej. W konsekwencji ustawodawstwo wyborcze nie odpowiada w pełni standardom demokratycznych wyborów. W konkluzjach delegacja OBWE opowiedziała się za konstruktywnym dialogiem celem dalszej demokratyzacji procesu wyborczego, aby przyszłe wybory były otwarte dla niezależnych kandydatów i tworzyły warunki debaty publicznej.

Dla porównania, Misja Międzyparlamentarna WNP pozytywnie oceniła infrastrukturę i wszystkie etapy procesu wyborczego³⁶. Nie odnotowała zna-

³⁴ Zob. *Честные выборы – фактор доверия населения к власти*, <https://nuz.uz/2024/12/06/chestnye-vybory-faktor-doveriya-naseleniya-k-vlasti> (8.02.2025).

³⁵ *Международная миссия по наблюдению за выборами. Узбекистан. Парламентские выборы, 27 октября 2024 г. Заявление о предварительных результатах и выводах*, osce.org/files/f/documents/6/6/579397.pdf (3.01.2025).

³⁶ *ЗАКЛЮЧЕНИЕ группы наблюдателей от Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств на выборах в Законодательную палату Олий Мажлиса Республики Узбекистан 27 октября 2024 года*, <https://iacis.ru/public/upload/files/2/1232.pdf?ysclid=m6tmdfx2yi60501696> (7.02.2025).

czących naruszeń procesu wyborczego. Uznała, że wybory były przejrzyste, sprawiedliwe i zabezpieczały wszystkim uczestnikom ich prawa wyborcze. Przeprowadzone zostały na alternatywnej podstawie i odpowiadały wymogom realnej, wielopartyjnej konkurencji. Kampania wyborcza tworzyła realną możliwość wyboru między programami partyjnymi. Misja doceniła także organizację wyborów, w tym usprawnienie działalności komisji, kolorowe karty do głosowania, elektroniczną rejestrację kandydatów i ograniczenie barier biurokratycznych. Stwierdzono, że wybory zostały przeprowadzone zgodnie z wewnętrznym ustawodawstwem, standardami demokratycznymi i zobowiązaniami międzynarodowymi Uzbekistanu. W konkluzjach podkreślono, że ustawodawstwo, organizacja i przebieg wyborów były przejrzystymi, transparentnymi i w pełni odpowiadały standardom demokratycznym.

Z kolei w oświadczeniu Misji Szanghajskiej Organizacji³⁷ oceniającej przebieg wyborów pojęcie „demokracji” użyto tylko jeden raz (w mało znaczącym kontekście). Akcentowano nade wszystko rolę wyborów w dalszym umacnianiu niepodległości, suwerenności i stabilności Uzbekistanu. Pozytywnie oceniono reformy prawa wyborczego. Podobnie wdrożenie wielu innowacji do procesu wyborczego (nowy system ordynacji wyborczej, stosowanie nowoczesnych technologii informatycznych i cyfrowych, stworzenie systemu E-saylov – zintegrowanego z innymi portalami, wykorzystanie sztucznej inteligencji w kampanii wyborczej, dogodne warunki dla niepełnosprawnych, zawarcie paktu etycznego przez partie określającego zasady agitacji wyborczej i in.). Nie odnotowano istotnych naruszeń procesu wyborczego. Wybory były zgodnie z obowiązującym prawem i zobowiązaniami międzynarodowymi. Ich legitymizacja nie budzi żadnych wątpliwości.

Również pozytywnie wybory oceniła Misja Organizacji Państw Turkijskich. Stwierdziła, że były one zorganizowane profesjonalnie i zgodne z obowiązującym prawem. Były przestrzegane procedury głosowania i zapewniona ich transparentność³⁸. Z kolei Misja Organizacji Współpracy Islamskiej podkreśliła, że wybory zostały zorganizowane na wysokim poziomie i stanowią ważny krok w umocnieniu instytucji demokratycznych³⁹.

³⁷ ЗАЯВЛЕНИЕ Миссии наблюдателей от Шанхайской организации сотрудничества по итогам мониторинга за ходом подготовки и проведением выборов в Законодательную палату Олий Мажлиса Республики Узбекистан и местные Кенгаши 27 октября 2024 года, <https://rus.sectesco.org/20241029/1584106.html> (11.02.2025).

³⁸ Азизбек Турсунбаев провел мониторинг выборов в Узбекистане в составе наблюдателей, ТюркПА, <https://news.kg/2024/10/28/azizbek-tursunbaev-provel-monitoring-vyborov-v-uzbekistane-v-sostave-nabljudatelej-tjurkpa/> (14.02.2025).

³⁹ Генеральный секретариат ОИС поздравил узбекистанцев с успешными парламентскими выборами, https://uza.uz/ru/posts/generalnyy-sekretariat-ois-pozdravil-uzbekistancev-s-uspeshnymi-parlamentskimi-vyborami_652818 (12.02.2025).

Zwraca uwagę rozpiętość ocen wyborów parlamentarnych w Uzbekistanie przez OBWE i pozostałe organizacje. W istocie oceny te wzajemnie się wykluczają. Ujawniają one relatywizm stosowanych standardów, w przypadku OBWE – głównie z pozycji wyborców, ich praw i wolności obywatelskich, zaś pozostałych organizacji – z pozycji legitymizacji elit rządzących. Jest to istotny problem, bacząc na obserwowaną w ostatnich latach narastającą walkę o wpływy w regionie oraz towarzyszący tej walce proces stopniowego spadku atrakcyjności „modelu europejskiej demokracji” na tle innych, alternatywnych i coraz bardziej popularnych wzorów ustrojowych w świeckim, ale też islamskim i przywiązany do tradycji Uzbekistanie.

Uwagi końcowe

Z badań wynika, że przyjęta w drodze referendum konstytucja skutecznie legitymizuje strategię budowy Nowego Uzbekistanu. Wzniosła na jakościowy nowy poziom procesy liberalizacji życia społeczno-politycznego w państwie. Świadczy o tym m.in. reforma ordynacji wyborczej, przedwyborcza debata nad scenariuszami rozwoju państwa, jak i same wybory do organów przedstawicielskich wraz z rekonfiguracją modelu władzy. Ustawa zasadnicza jest dość dobrze osadzona w realiach Uzbekistanu oraz regionu, w którym to państwo pełni kluczową rolę. Może być dobrym odniesieniem i źródłem inspiracji dla sąsiednich państw, które coraz wyraźniej stają przed wyzwaniami związanymi z doskonaleniem ustaw zasadniczych.

Z drugiej jednak strony, konstytucja i ustawodawstwo wyborcze Uzbekistanu tworząc warunki dla dalszej liberalizacji (demokratyzacji?)⁴⁰ zakreślają dopuszczalne granice reform dotyczących fundamentów ustroju politycznego, co ujawniła ordynacja wyborcza, czy też same wybory. W programach partii, jak i debacie przedwyborczej fundamentalne kwestie ustroju politycznego zostały pominięte bądź potraktowane marginalnie. Same wybory wprowadziły umacniały status organów przedstawicielskich, lecz nade wszystko i tak silną pozycję głowy państwa. Sam proces rekonfiguracji struktur władzy w wyborach (odnowienie elit, ich cyrkulacja oraz adaptacja do realizacji zadań związanych z budową Nowego Uzbekistanu) zdaje się być finalnym aktem trwającego kilka lat procesu wymiany elit politycznych podporządkowanych obozowi pre-

⁴⁰ W danym kontekście aktualnym pozostaje pytanie, czy reformy liberalizują (modernizują istniejący ustrój) czy też go demokratyzują? Odpowiedź nie jest prosta, bacząc na subtelny i trudno uchwytną granicę między tymi fenomenami. Por. J. Marszałek-Kawa, *Remarks on The System of State Authorities in the Constitution of the Republic of Uzbekistan of 8 December 1992*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2016, nr 6(34).

zydenckiemu. System wyborczy został tak skonstruowany, że nadal pozwala elitom władzy „trzymać na smyczy” partie polityczne, te zaś analogicznie kandydatów do parlamentu. System wyborczy jak na razie spełnia warunki „zliberalizowanego autorytaryzmu wyborczego”⁴¹. Bacząc na demokratyczną retorykę władz można byłoby sądzić, że system ten jest w procesie wyjścia z paradygmatu autorytarnego. Jednak konfrontacja retoryki rządzących z pragmatyką reform politycznych w ostatnich kilku latach zdaje się wskazywać, że równie dobrze zmiana systemu wyborczego może ograniczyć się do funkcji adaptacyjnych w obecnym ustroju superprezydenckim. Sama zaś ordynacja dobrze może pełnić rolę swoistego substytutu demokracji, uwiarygodniającego deklarowany kierunek reform i być odpowiedzią na krytyczne głosy, że nie ma pluralizmu i prawdziwej „prawdziwej konkurencji” wyborczej. Tym bardziej, że reformy polityczne są wdrażane odgórnie, zaś ich zakres jest reglamentowany i kontrolowany przez władze.

Trzeba zarazem docenić determinację i konsekwencję elit politycznych w realizacji reform ustrojowych w warunkach stabilności politycznej, wyzwań gospodarczych i turbulencji w geopolityce światowej. Ich rezultaty dostarczają argumentów przemawiających za tym, że elity władzy traktują demokrację jako ustrój stopniowalny i obrały drogę ewolucyjną od „autorytaryzmu wyborczego” do pluralistycznego i konkurencyjnego otoczenia politycznego. Za takim rozwiązaniem przemawia specyfika państwa, tradycje kultury politycznej, sytuacja geopolityczna, gospodarcza, religijna, mentalność ludzi, układ życia i in. I mimo, że rezultaty dotychczasowych reform są imponujące, to jednak wiele fundamentalnych kwestii ustrojowych nadal oczekuje na stosowne rozstrzygnięcia. One ostatecznie zadecydują, jaka to będzie demokracja – narodowa, azjatycka, obywatelska czy też inna.

Bibliografia

Bodio T., *New Uzbekistan – An Epochal Challenge (Reforms of 2021–2023)*, «Polish Political Yearbook» 2025, vol. 2.

Bodio T., *Uzbekistan: A State Undergoing Total Reconstruction*, «Polish Political Yearbook» 2020, vol. 49.

⁴¹ Więcej na temat „autorytaryzmu wyborczego” w państwach Azji Centralnej: T. Bodio, *New Uzbekistan...*; R. Czachor, *Democratic Transition or Autocratic Adjustment? Constitutional Amendments in Kazakhstan and Uzbekistan in 2022–2023*, «Review of European and Comparative Law» 2024, nr 56(1), <https://doi.org/10.31743/recl.17105> (15.01.2025). Interesująco o obliczach autorytaryzmu, jego współistnieniu z demokracją oraz europocentrycznych stereotypach autorytarnego przywództwa pisze M. Karwat, *O subtelnościach badań nad państwami autorytarnymi. Refleksja metodologiczna*, [w:] T. Bodio (red.), *Przywództwo, elity i transformacja w krajach WNP. Problemy metodologii badań*. Tom 1, Warszawa 2010, s. 45.

- Bodio T., Mołdawa T., *Uzbekistan. Constitutional Reforms in Central Asian States*, Warszawa 2009.
- Czachor R., *Democratic Transition or Autocratic Adjustment? Constitutional Amendments in Kazakhstan and Uzbekistan in 2022–2023*, «Review of European and Comparative Law» 2024, nr 56(1).
- Karwat M., *O subtelnościach badań nad państwami autorytarnymi. Refleksja metodologiczna*, [w:] T. Bodio (red.), *Przywódstwo, elity i transformacja w krajach WNP. Problemy metodologii badań*. Tom 1, Warszawa 2010.
- Marszałek-Kawa J., *Remarks on The System of State Authorities in the Constitution of the Republik of Uzbekistan of 8 December 1992*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2016, nr 6(34).
- Стройков С. П., *Итоги парламентских выборов 2024 в Узбекистане и модернизация электоральных просесов* [Stroykov S. P., *Itogi parlament-skikh vyborov 2024 v Uzbekistane i modernizatsiya elektoral'nykh prosesov*], «Право и политика» 2025, No 2, https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=73039.